

66. Çocuklar için çizgi romanla tarih anlatısı, çevirisi ve eleştirisi

Ayşe Şirin OKYAYUZ¹

Elif ERSÖZLÜ²

APA: Okyayuz, A. & Ersözlü, E. (2022). Çocuklar için çizgi romanla tarih anlatısı, çevirisi ve eleştirisi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (29), 1086-1106. DOI: 10.29000/rumelide.1164917.

Öz

Çalışmamızda eğitsel çizgi romanların çevirisi üzerinde durulmaktadır. Ancak, çalışmada tek bir eser ve çevirisine örnek olarak odaklanılacaktır: Larry Gonick tarafından kaleme alınan *The Cartoon History of the Universe Volumes 1-7 From the Big Bang to Alexander the Great* (1990) ve Şirin Okyayuz tarafından 2010 yılında yapılan *Evrenin Çizgi Tarihi* başlıklı Derin Kitap tarafından basılan çevirisi. Bu çalışmanın amacı Türkçeye çevrilmiş bir eğitsel çizgi romanın ilk olarak çevirmenin gözünden (kısıtlar, çeviri zorlukları, çeviri seçimleri ve benzeri.) anlatmak ve çevirmenin yazdığı bölümü görmeyen ve kitaba bir uzman çeviri eleştirmeni/ editör olarak yaklaşacak bir başka gözden kaynak ve erek metin karşılaştırmalı olarak değerlendirmektir. Bu sürecin amacı ise çevirmenin amaçladığı metne dair bulgularının eleştirmen ve editörün bulguları ile karşılaştırmak ve eleştirmenin gözünden nasıl yorumlandığını incelemek, dolayısıyla da çevirmen ve eleştirmen bakış açısındaki farklılıkları veya benzerlikleri ortaya koymaktır. Bunun ötesinde de sonuç bölümünde açıklandığı üzere çeviride aktör-ağ kuramı açısından bu yaklaşımın özellikle de çizgi roman çevirisinde önemini altını çizmektedir. Çalışma kısaca, çizgi romanların çeviribilim alanında nadir incelendiğini ve neden incelenmesi gerektiğini ortaya koyan giriş bölümüyle başlar. Bunu takiben çizgi roman çevirisi konusunda kısaca bir alan yazını taraması sunulur. İngilizceden Türkçeye çevrilen bir bütüncü işlendiğinden bir sonraki bölümde kısaca Türkiye’de çizgi roman çevirisi üzerinde durulmaktadır. Bütüncü eğitsel bir çizgi roman olduğundan bir sonraki bölümde eğitsel çizgi romanların çevirisi konusuna değinilerek kaynak metin ve yazarı hakkında kısa bilgi verilmektedir. Araştırma metodolojisinin anlatıldığı kısmı takiben ilk önce çevirmenin analizi ve anlatısı, daha sonra çevirmenden tamamen bağımsız olarak oluşturulan eleştirmen/editörün çeviri analizi sunulmaktadır. Tartışma bölümünde bu iki analiz bölümündeki bilgiler harmanlanarak, farklılıklar, benzerlikler açısından değerlendirilecek ve yorumlanacaktır. Sonuç bölümünde ise bulgular özetlenmektedir.

Anahtar kelimeler: çizgi roman çevirisi, eğitsel çizgi roman, evrenin çizgi tarihi, çeviri süreci, çeviri eleştirisi

The translation of a cartoon history of the universe written for child readers, its' translation and criticism

Abstract

¹ Doç. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, İngilizce Mütercim ve Tercümanlık ABD (Ankara, Türkiye), yener@bilkent.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7512-2764. [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 28.06.2022-kabul tarihi: 20.08.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1164917]

² Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, İngilizce Mütercim ve Tercümanlık ABD (Ankara, Türkiye), eersozlu@hacettepe.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8981-1173.

This article focuses on the translation of educational comics. A cartoon book and its' Turkish translation are analyzed: *The Cartoon History of the Universe Volumes 1-7 From the Big Bang to Alexander the Great* (1990) by Larry Gonick and its' translation by şirin Okyayuz printed in 2010 published by Derin Kitap. The aim of the study is to analyze an educational cartoon translation from the translator's perspective (referring to constraints, translation challenges, translator choices etc.) and to focus on the same texts from a translation critic/editor perspective who does not have previous knowledge about the section penned by the translator. The objective is to compare the text intended by the translator and the text written through the lenses of the professional translation critic/editor and to pinpoint differences and similarities and viewpoints. Furthermore, in the conclusion the article underlines the importance of the use of this approach and the actor-network theory in investigating educational material in cartoon format. The introduction outlines that cartoons and comics are less studied within translation studies and that they need to be thoroughly investigated. A literature review on the translation of comics and cartoons follows this section. Since the corpus to be studied is in English and its' translation into Turkish, a section on the Turkish translations of such publications is added. The next section is about the translation of educational material in cartoon format. The next sub-section refers to the source text followed by the methodology, the analysis of the translator the analysis of the editor. The discussion section collates both analysis sections, the difference of point of view and similarities are discussed. The conclusion presents a summary of the findings.

Keywords: translation of cartoons, educational comics, a carton history of the universe, translation process, translation criticism

1. Giriş

Çeviri ve çizgi roman, Türkiye'nin de dahil olduğu pek çok ülkede çizgi roman tarihi ve benzeri konular üzerinden incelenmiş ve irdelenmiş bir konudur. Ancak, bu konuyu çevirmen bakış açısından ele alan makale ve kitapların sayısı oldukça azdır.

Bu konuda yazılmış birkaç Türkiye menşeli esere örnek vermek mümkündür: Yıldız Erol (2020) göstergelerarası çeviri bakış açısından çizgi romanı ele almış ve özellikle yenidenyazma ve yenidenyaratma kavramları üzerinde durmuştur; Yaman (2021) çizgi roman geleneğinin yaşatılmasına odaklandığı makalesinde çeviri yoluyla kültür aktarımı unsurunu incelemiştir; Uslu Üstten ve Pilav (2016) çizgi romanların Türkçe öğrenme düzeyine etkisini araştırmışlardır. Kireççi (2018) çizgi roman çevirisi hakkındaki yüksek lisans tezinde çizgi roman çevirmeninin stratejisini oluşturmasından, çeviri seçimleri yapmasından ve türün kısıtlarından söz ederek "çizgi romanın bileşenlerinin çeşitliliğinden dolayı çevirinin tek çevirmenden ziyade bir ekibin ortak çalışmasına ihtiyaç duyduğunu" dile getirmiştir. Bunlar Türkiye'den sadece birkaç örnektir ve her ne kadar çoğunda çeviribilime değinilse de tüm eserlerin içinde çeviribilim odakta değildir.

Aynı şekilde, çeviribilimi ve çizgi romanları odağına alan akademik yazıların azlığından yabancı akademisyenler de şikâyet etmektedirler. Örneğin, Kaindl, (1991) çizgi romanlara çeviribilim ansiklopedilerinde, sözlüklerinde veya ders kitaplarında yer verildiğini, ama bunların genelde analitik dizilerde yer almadığını söylemektedirler. Başka çalışmalarda ise (bkz. Hatim ve Mason, 1990, s.18-20) çizgi romanlar bir çeviri stratejisini veya bakış açısını açıklamak için sadece örnek olarak kullanılmaktadır.

Bu çalışmanın amacını ve kapsamını kısaca özetleyecek olursak, Türkçeye çevrilmiş eğitsel bir çizgi roman ilk olarak çevirmenin gözünden (kısıtlar, yaşanan süreçler, çeviri zorlukları, çeviri seçimleri vb.) anlatılır. Bunu takip eden bölümde ise çevirmenin yazdığı bölümü görmeyen ve kitaba bir uzman çeviri eleştirmeni, editör olarak yaklaşacak kişinin gözünden kaynak ve erek metin karşılaştırmalı olarak değerlendirilir. Bu sürecin amacı ise çevirmenin amaçladığı metin ve yaşadığı gerçek süreç içindeki bulguların, eleştirmen/ editörün gözünden nasıl yorumlandığını karşılaştırmak ve çevirmen ve eleştirmen bakış açısındaki ve gerçekliğindeki farklılıkları veya benzerlikleri ortaya koymaktır.

Bu analiz kısmına geçmeden önce çizgi roman çevirisine dair çeviribilim alan yazını kapsamında bir çerçeve çizmek yerinde olacaktır.

2. Çeviri ve çizgi roman

Çevirmen bakış açısından çizgi romanı ele alarak anlatıya başlarken bunun belli makale ve kitaplarda farklı isimlendirildiğinin bilincindeyiz. Biz amacımıza uygun şekilde, çizgi ile yazılı dilin ve grafiklerin birlikte yer aldığı her yayının bir 'çizgi roman' olduğu tanımıyla yola çıkıyoruz. Alan yazınında çizgi romanların kimi zaman bir tür, kimi zaman bir ortam, bazen bir dil, bazense bir göstergibilimsel sistem olduğu yönünde pek çok isimlendirme/betimleme mevcuttur.

Çizgi roman dediğimiz olgu birçok ülkenin kültürünün adeta içsel bir parçasıdır. Bu, kültürün dokusunun bir parçası olarak düşünülebilir. Ancak, yukarıda da belirttiğimiz üzere oldukça büyük bir kısmı çeviri ile kültürlere yerleşen bu türün çevirisi üzerine yazılan araştırmalar ise sayıca daha azdır. Bu bağlamda birçok farklı şekillerde ve dizinlerde basılan bu eserlerin, grafik-dilsel anlatıların veya hikayelerin aktarımında çeviri büyük bir rol oynamaktadır.

Eisner (1985, s.10) çizgi romanlar konusundaki incelemesinde dilsel öğelere odaklanır. Çizgi romanlarda sözlerin ve yazıların salt dilsel bir anlamı olmadığından bunun yanında görsel olarak da anlamlandırıldığından söz eder. Sözcüklerin grafik olarak anlamlandırılması ise çizgi romanlar içinde kullanılan değişik yazı formları, renkleri veya konumlandırılmalarıyla ilişkilendirerek, bunların aslında 'görselin' bir ögesi haline geldiğini savunur. Yazar özünde, anlatıya hizmet eden bu dil kullanımının görselin bir uzantısı niteliğinde olduğunu savunmaktadır Barberi (1991) çizgi romanlarda dilin çizimler, karikatürize edilmiş öğeler, resimler ve grafikler, yazılı metinler, kimi zaman şiirler ve şarkılar içerdiğini söyler. Yazar, ayrıca iletişimin sözel olmayan boyutlarının da iletilebildiğini söyler. Bu boyutlara örnek olarak da beden dili, yüz ifadeleri gibi öğeleri sıralar. Bu konuda Mayoral ve diğerleri (1998, s. 362) yukarıda sayılan ve benzeri nedenlerle çizgi roman çevirisini 'kısıtlanmış bir çeviri türü' (ing: constrained translation) olarak ele alırlar. Bu görüşe çeviribilimci Gottlieb (1998) de katılır ve bu türün çevirisinde hem görsel hem de teknik bazı kısıtların olduğunu vurgulayanlar arasındadır.

Mey'in (1998, s.136), çizgi romanların yükselişini ve yayılışını kitlelesel medya ile ilişkilendirdiğini görürüz. Restaino (2004, 26) ise çizgi romanların düşük kalite sanat eserleri (ing: low brow) olabilecekleri gibi entelektüel içerikli (ing: high brow) sanat eserleri de olabileceklerinden söz eder. Scatasta (2002, s102-122) de bununla bağlantılı olarak çevirmenin belli bir çeviri yaklaşımı geliştireceğinden ve düşük kalite sanat eserleri olarak nitelendirilebilen örneklerde (ki bunların en yaygın okur kitesine ulaşanlar olduğunu söyler) çeviri stratejilerinin hamiler veya 'pazar' tarafından belirleneceğini, ayrıca çevirmenin yaklaşımının genelde erek alıcı odaklı olacağını vurgular. Ancak, entelektüel içerikli eserler söz konusu olduğunda çeviri stratejilerinin çeviri spektrumu içinde daha kaynak odaklı bir yaklaşıma doğru kayacağı iddiasını ortaya koyar.

Çizgi romanlar konusunda çeviribilimci olarak en önde gelen isimlerden Zanettin'in kitap bölümü alana değerli katkı sağlamıştır. Zanettin (2008, s.1-32) bölümünde özellikle çizgi romanların tarihine, çevirmen bakış açısından önemli konuları ele alarak kısaca değinir. Sonrasında ise özellikle çizgi romanların bir sanat türü olarak ve bir iletişim türü olarak önemine ve bunun çeviri içindeki yerine değinir. Kitap bölümünün yapılanmasına bakıldığında, aslında yazarın çeviri ve çevirmenin özellikle de çizgi romanların yayılımı konusunda ne kadar etkin bir rol oynadıklarından söz ettiği anlaşılır.

Bu bölümde örneklenen yazılardan hareketle çeviribilim odağından bakılarak ve özellikle de çeviri eleştirisini de çalışmaya katarak yapılacak akademik çalışmalara ne kadar ihtiyaç duyulduğu ortadadır. Çizgi roman türü ve çevirisi hakkında yazılan çoğu araştırma, türe genel olarak yaklaşmış ve bir üst bakışla ele almıştır. Halbuki, bu alanda vaka çalışmalarının ve çeviri eleştirisi çalışmalarının yapılması da bir gerekliliktir.

Çeviribilim alan yazınından bazı örneklerle özetlediğimiz bu bölümü takiben bu türün Türkiye'deki durumuna da bakmak gerekecektir. Zira incelenecek bütüncü İngilizce eğitsel bir çizgi romanın Türkçeye çevirisidir. Dolayısıyla, Türk kültürü ve yazınında çizgi roman tarihine, geleneklerine ve evrimine aşağıdaki bölümde kısaca değinilmiştir.

3. Türkiye'de çizgi roman ve çeviri

Türkiye'de çizgi romanlar ve karikatürler hakkında pek çok çalışma yapılmıştır. Çalışmanın amacı bir kaynak çizgi romanla çevirisine odaklanmak olduğundan, bu bölümde kısaca Türkiye'deki çizgi roman alan yazınına örnekler vermek amacıyla birkaç yazar ve yazıdan kısa özetler verilmiştir. Aşağıdaki anlatıdan da anlaşılacağı üzere bu bölümün kısa tutulmasının en önemli nedeni sözü edilen çalışmaların özünde çeviribilim odağında yapılmamış olmasıdır.

Türkiye'de, Cantek'in (2002a) yılında bölüm yazarlığı ve editörlüğünü yaptığı çizgili hayatla ilgili eserin alandaki kitaplar arasında belli bir önemi vardır. Bu kitabın sonunda verilen 14 sayfalık *Türkçe'de Yayımlanan Çizgi Roman Yazıları Kaynakçası* sunulmuş ve böylece Türkiye'de bu konudaki çalışma sayısının ne kadar çok olduğu gösterilmiştir. Ayrıca, eserin yayımlanmasından bu yana da bu eserlerin sayısı artmıştır. Çoğu eser doğrudan çizgi romanların karikatürlerin ve benzeri türlerin çevirisine odaklanmadan, eserlerin kendisine, sosyolojik etkilerine, iletişim araçları olarak kullanımlarına, popüler yazına odaklanarak eserleri ele alsa da yazıların bazılarının satır aralarında çeviriye dair bilgiler de bulunmaktadır.

Cantek (2002b, s. 15-27) giriş bölümünde kısaca Türkiye'de çizgi romanın gelişim seyrinden söz eder. İlk başlarda dergiler ve gazetelerde bu türe yer verildiğinden, yaygınlaşmasının ise Amerikanlaşmayla koşut olduğundan söz eder. Türkiye'de ilk dönemde çevrilen çizgi romanlara müdahalenin çok olduğunu ve özellikle yerleştirme ve toplumsal normlara uygun olarak ehlileştirilmenin yaygın bir uygulama olduğunun altını çizer. 'Müdahale' diye adlandırdığı olgunun ise sosyo-politik nedenlere bağlı olduğunu vurgular.

Yazarın yine aynı bölümde değindiği ilginç bir nokta ise bu türe ilk başta çizgi roman denilmesi ve 'roman' sözcüğünün kullanımıyla bu türe bir statü atfedilmesi çabasının görülebileceğidir. Araştırmacının bulgularına göre çizgi romanlar ilk kez çocuk dergileriyle Türkiye'ye girmiştir. Türkiye'de çizgi romanın evrimine bakıldığında araştırmacıya göre çocuklar için yazılan çizgi roman sayısı az olduğundan genelde yurt dışından alınarak çevrilen (özellikle Amerikan ve İtalyan) çizgi

romanların bu akıma öncü olduğunu söyler. Ellili yılların sonlarına doğru da Frankofon ürünler genelde kopyalanarak ve çevrilerek okura sunulmuştur. Araştırmacıya göre 1975-1995 döneminde hiçbir dergi veya çizgi roman yayın hayatını sürdürememiştir. İlerleyen yıllarda ise D yayıncılık ve Egmont'un birleşmesiyle çizgi roman sektörü yeniden canlanmıştır. Bu canlanmaya rağmen eskisi kadar satmayan çizgi romanlar yine de yayıncılar için cazip bir sektör haline gelmiştir. Aynı dönemde çizgi romanlar artık kitabevlerinde satılmaya başlanmıştır. Bu dönemden itibaren de çizgi romanların yaratıcıları, çevirmenleri, kaligrafları ve benzeri alan yazınında artık tartışılan konular haline gelmiştir.

Alsaç (1994, s.13) yılında özellikle Türkiye'ye odaklanarak kaleme aldığı çizgi roman incelemesini de kapsayan çalışmasında alana dair önemli bilgiler paylaşmaktadır. İlk önce genel olarak çizgi romandan söz eden yazar bunu "resim ya da çizim dizileriyle öykü kurgulama sanatı" olarak tanımlamayı uygun görmüştür. Çizgi romanın en önemli özelliğinin yazı-resim bütünlüğü olduğunu savunan yazar, anlaşılması kolay bazı biçimsel anlatı kalıplarının kullanıldığını söyler. Çizgi romanın bir öykü aktarımı olduğunu ifade eden Alsaç (1994, s.19) bu türün yazın sanatına da yakın bir tür olduğunu vurgular.

Alsaç (1994, s. 41-46) özellikle Türkiye'de çizgi romanı anlattığı bölümde ise ilk çizgi roman örneklerinin çocuklara yönelik olduğunu ve çocuk dergilerinde yayımlandığını söyler. 1950'li yıllarda ise artık bağımsız çizgi romanların yayımlandığını, özellikle de İtalyan ve Amerikan çizgi romanlarının çevirilerinin popüler hale geldiğine işaret eder. 1970'li ve 1980'li yıllarda ise korku ve savaş gibi konuları içeren çizgi romanların çevrildiğine değinir. Alsaç (1994, s.45), başka ülkelerde de örnekleri görülebileceği gibi, kimi zaman yurtdışında türetilen çizgi romanların kopyalandığı ve kahramanlarının değiştirilerek Türkiye gerçeklerine uyarlandığı çizgi romanlar da görüldüğünün altını çizer.

Kitabının sonuç bölümünde Alsaç (1994, s. 63-65) çizgili anlatımların Türk kültüründe kısa zamanda büyük ilgi gördüğüne değinir. Çok geniş okur kitlelerine ulaşan yapıtların toplumun üst ve alt katmanlarına seslenebilen bir tür olmasıyla popülerliklerini açıklar. Çizgi romanların bazılarının bir halk sanatı 'popüler sanat' olarak görülebileceğini de ileri sürer. Teknolojik gelişmelerle evrilen bu sanatın, tanıtımcılık ve eğitim gibi alanlarda kullanımının da yaygınlaşacağını öngörür.

Çizgi romanlar hakkında yazılan kitapların çoğunun iletişim bilimlerinden ve edebiyat alanından uzmanlar tarafından kaleme alındığı düşünülürse, kitaplar ve yazılar özellikle bu iki uzmanlık alanına odaklanarak yazılmıştır. Ayrıca, çoğu eserde karikatür, çizgi roman ve çizgi film türleri bir araya gruplanmıştır. Halbuki, çeviribilim bakış açısından çizgi filmler görsel-işitsel çeviri alanı altında incelenen ürünler, çizgi romanlar yazın çevirisi altında incelenen ürünler ve karikatürler de mizah çevirisi alt alanında incelenen ürünlerdir. Türkiye'de bu türlere ayrı ayrı odaklanarak ve özellikle çeviri ve çeviribilim açısından ele alarak yazılacak çok fazla kaynak ve konu bulunmaktadır. Bu çalışmamızda alan yazınındaki bu boşluğu bir nebze de olsa kapama çabamız da olmuştur. Ancak, bir sonraki bölümde de görüleceği üzere çalışma tek bir esere ve çevirisine odaklandığı için kısıtlı bir çalışmadır. Ayrıca, makale eğitsel bir çizgi roman bütüncesini ele almış ve dolayısıyla çizgi romanların da bir alt türüne odaklanmıştır.

4. Eğitsel çizgi romanların çevirisi ve araştırma bütüncesi

Bu bölüm altında ilk önce eğitsel çizgi romanların çevirisine dair çeviribilim alan yazınında yer alan bilgiler paylaşılacak, sonrasında ise aslında tarih konusunda eğitsel bir çizgi tarih kitabı olan araştırma bütüncesinin kaynak metnine değinilecektir.

4.1. Eğitsel çizgi romanların çevirisi

Eğitsel çizgi roman bu çalışma kapsamında bilgi aktarmaya yönelik olarak yazılmış çizgi romanlar olarak tanımlanmıştır. Gerçi her çizgi romanda bilgi aktarılabilir, ancak eğitsel çizgi romanların asıl amacı bir alanda bilgi aktarmaktır ve belli bir konuya odaklanmaktadır.

Bu tür çizgi romanlarda aslında diğer çizgi romanlarda da söz konusu olan ‘gerçeklikler/kısıtlar’ bulunmaktadır. Formatlar, kutucuklar ve konuşma balonları bunlara birer örnektir. Jüngst’a (2008, s.172) göre bu tür çizgi romanlar aslında gayet dar bir alıcı grubuna yönelik olarak kaleme alınır (örneğin, ergen okurlar). Ancak, yazar bazı yayımların da evrensel bir niteliği olabileceğinden (özellikle tasarım açısından) ve farklı geçmişlere ve kültürlere sahip okurlara da hitap edebileceğinden söz eder. Araştırmacı bu tür eserlerin kurgusal çizgi romanlar kadar yoğun olarak çevrilmediğinden ve okur sayılarının da daha düşük olduğundan söz eder.

Eğitsel çizgi romanların çevirisinde (her çizgi roman çevirmenin bildiği gibi) bu türe özgü bazı temel zorluklar bulunur. Örneğin, yazılı metnin konuşma balonunun ve satırın içine sığdırılması kısıtlayıcı bir unsurdur. Ancak, eğitsel materyal söz konusu olduğunda kimi zaman ek birtakım sorunlar da ortaya çıkabilmektedir: Bunlardan biri genelde belli bir uzmanlık alanına özgü olan bilgilerin çizgi roman biçimine, biçimine ve popüler kültüre uygun bir şekilde sunulmasıdır. Bu da çevirmenin söz konusu alanı bilmesini veya alanda yoğun araştırma yapmasını gerektirecektir.

İkincisi, özünde esprili bir şekilde kaleme alınan çizgi romanlarda bolca mizah da kullanılır. Ancak, ne her kültürün popüler ürün anlayışı ne de ‘çizgi roman ve espri anlayışı’ birbirine uyar. Çevirmenin espriyi anlamak için kaynak kültürün mizah anlayışına bunu aktarabilmek için ise erek kültürün mizah anlayışına hâkim olması gerekir.

Bu işi üstlenecek çevirmenin yukarıda sayılanlara ek olarak belli vasıflara da sahip olması gerekir. Örneğin, daha önce çizgi roman çevirmiş ve bu türün özelliklerini kendi kültüründe ve dilinde tanıyor olması gerekir. Aynı zamanda hitap ettiği kitlenin eğitim düzeyini ve algısını tahmin etmesi gerekir. Ayrıca teknik çeviri ve mizah çevirisi (Bkz. Vandaele 2002) konularında da deneyimli olması şarttır çünkü hem bilgi hem de mizahı aktaracaktır. Eğitsel bir çizgi romanın çevirisi tüm bu becerileri, deneyimleri ve hatta başka bilgileri gerektirecektir.

Eisner (2001, s.144) eğitsel çizgi romanların özellikle okurları belli bir konuda bilgilendirmek için yazıldığından söz eder. Dolayısıyla, çevirisinin amacı da benzer olmalıdır. Bir eğitsel çizgi romanı çevirme kararı aslında sosyal boyutu olan bir karardır. Bu ifade şu şekilde açıklanabilir: yayınevi ya bu ürünün erek alıcılar açısından ilgi çekebileceğini düşünür, ya da bu alanda bir boşluğu dolduracağını varsayar. Öte yandan bu çevirilerin yapılması erek kültürde ve yazında ihtiyaca bağlı veya ilgiye bağlı olarak da düşünülebilir.

Bu tür eserlerin çevirisini yapmanın tek bir yolu olduğu iddia edilemez (bu bütün çeviriler için de geçerlidir). Çeviri konusundaki kararlar başta eserin çevrilip çevrilmeyeceği kararı ile başlayıp birçok etmene göre değişebilir. Bunların çoğu politik veya sosyal açılardan konuya bakılarak verilen kararlar olacaktır. Ayrıca, yayınevinin aklında mutlaka bir hedef kitle vardır. Söz konusu hedef alıcı kitle de çevirmenin çevirisini şekillendirmesinde büyük rol oynayacaktır.

Bildiğimiz kadarıyla ve araştırmamız sonucunda Türkiye’de özellikle eğitsel çizgi romanların çevirisine yönelik bir çalışma bulunmamaktadır. Çizgi roman türünün bir alt alanı olan bu türe eğilmenin özellikle

önemli olduğu düşünülebilir. Okyayuz'un (2017) çocuklar için bilgilendirici tarih kitapları ile ilgili makalesinde de vurguladığı gibi resimlerle, hikayelerle belli tarihsel olayları ve zamanları anlatmak artık hem bu tür eserlerin çevirisi hem de bu kaynak metinlere benzeyen, bunları kopyalayan özgün Türkçe metinlerin yazılmasında büyük rol oynamıştır. Aynı olgunun çizgi roman türünde de görülmesi, özellikle de dünyada bu türün eğitsel amaçlarla yaygınlaştığı bir dönemde oldukça olasıdır.

Kısaca eğitsel çizgi romanlar hakkında bilgi verildikten sonra araştırmada ele alınacak kaynak ve erek eserlerin çevirisi çizildiğinden, araştırma bütüncesini açıklamaya geçmek gerekecektir.

4.2. Araştırma bütüncesi

Araştırma bütüncesi bir kaynak eser *The Cartoon History of the Universe Volumes 1-7 From the Big Bang to Alexander the Great* (1990) ve Şirin Okyayuz tarafından 2010 yılında yapılan *Evrenin Çizgi Tarihi* başlıklı Derin Kitap tarafından basılan çevirisi.

Kaynak eserden kısaca söz etmek yerinde olacaktır. Ford (1990) yılında sözü edilen kaynak kitap hakkında yazdığı bir yazıda kitabı özetleyerek belli bilgiler paylaşır. Yazar popüler kültürü kimi zaman eleştirenler olduğunu ve bu kitlelerin de özellikle günümüz gençliğinde tarih bilgisi eksikliği olduğunu iddia ettiklerini anlatır. Bu konuyu da birçok örnek vererek açıklar. Larry Gonick'in bu gerçeği değiştirebilecek bir çabası olduğuna inandığını söyleyerek, çalışmada kaynak eser olarak ele alınan kitaba işaret eder. Gonick'in tüm insanlık tarihini özellikle çizgi roman gibi bir formatta sunmasının aslında çok zor bir uğraş olduğuna değinir. 7 bölümden oluşan ilk eserde (makalede ele alınan bütüncede) yazarın çok geniş bir zaman dilimini özetlediğini söyler. Evrenin kökenlerinden başlayarak ve dünyada yaşamın başlangıcından yol alarak, Büyük İskender'in zamanına kadar uzayan anlatıya değinir. Ford kısa özetinde bölümler ilk ilkel hücrelerden başlayan anlatının devamında, primatlardan, tarih öncesi dönemden, Homo Erektüs, Neandertal ve Kro Magnon'lardan Taş devrine geçtiğini, sonrasında da Homo Sapiyenlere ve buz devri sonrası ilk yaşama değindiğini söyler. Sümer şehirlerinin kuruluşu ile devam eden anlatıyı Sümer ve Antik Mısır'daki ilk medeniyetlerin anlatısının ve ilk yazılı metinlerin betimlemesinin takip ettiğini ortaya koyar. Museviliğin kökenlerinden Hamurabi'ye uzanan tarihsel yolculuk devamında okuru ilk İncillere, aradaki tarihsel döneme ve Antik Yunan'ın yükselişine götürür. Yazar ayrıca kitabı kolay okunur ve anlamlı bulduğunu ifade eder. Özellikle de çizgi tarihin hem tarihi öz bir şekilde anlatmak ve bu tarihi gündelik hayattan görsel örneklerle canlandırmak adına (evleri, kıyafetleri, dini unsurları yansıttığı için) bilgiye eşsiz bir erişim sunduğunu savunur. Gonick'in yazılı metinlerde ise tarihi bilgileri iletmediğini söyler. Araştırmacı çizgi tarihlerin doğaları gereği görsel ve dilsel unsurları birlikte kullanmasından dolayı daha anlaşılır metinler olduğunu söyler. Söz konusu eserin sadece tarih uzmanlarına değil herkese hitap edebilecek bir anlatı tarzı olduğunun altını çizer. Son olarak da okurlara kitabı tavsiye eder.

Upton ve diğerleri (2013, s. 28-38) ise konuya başka bir bakış açısından bakıp söz konusu eseri ele alırlar. Çok yakın bir geçmişe kadar çizgi romanların ve grafik romanların sınıf ortamında kullanılmadığını, bu metinlerin adeta 'küçük görüldüğünü' ifade ederler. Ancak, günümüzde bu gibi metinlerin akademik ortamlarda ve sınıflarda da kullanıldığını ve eğitim kaynağı olarak saygınlık kazandığını söylerler. Yazarlar ayrıca alan yazınına bakıldığında grafik anlatıların eğitim ve öğrencilerin ilgisini çekme gibi özelliklerinin üzerinde çalışılan konular olduğuna dikkati çekerler. Çizgi romanların ilgi çekici, eğlendirici oldukları ve aslında görsel ve dilsel unsurlarla anlatıyı destekledikleri için akademik ortamda çok etkin eğitim araçları olabileceğinin altını çizerler.

Haffie (1992) bu eser hakkında yazdığı eleştirel yazıda ise aşağıda kısaca belirtilen noktalara değinir: Entelektüel içerikli çizgi roman diye bir olgunun kendi içinde tezat olduğunu savunan yazar sözü edilen eserin bunun bir örneği olduğunu ileri sürer. Gonick'in çok uzun bir tarihi 350 sayfada çizgi roman ve karikatürlerle anlatmasını eleştirir. Entelektüel anlamda içeriğin sorgulanabilir nitelikte olduğunu ileri sürer. Çok fazla konuya hızlıca ve kısaca değinildiğini sıralar. Özellikle şehirlerin doğuşu bölümünde çok fazla yorumlama yapıldığını ve geleneksel sayılabilecek arkeolojik ve antropolojik kuramlara fazla yer verilmemesini eleştirir. Ancak, kitabın sonunda verilen kaynakçada daha fazla okuma materyaline işaret edildiğini de ifade eder.

Genel olarak örneklenen yorumlara bakıldığında kaynak eser yayımlandığı ülkede ve dilde beğeni toplamış ve 'girişimci ve yenilikçi' bir açılım olarak olumlu karşılanmıştır. Tabii ki eleştirenler de olmuş ancak onlar bile yazara belli yerlerde hakkını teslim etmişlerdir.

Kaynak metin hakkında bu bilgilendirmeden sonra bu kaynak metnin ve çevirisinin nasıl bir yöntemle inceleneceğine de değinmek gerecektir.

5. Metodoloji

Metodoloji açısından bakıldığında makalemizde sözü edilen iki eser (kaynak ve çevirisi) sadece niteliksel olarak ele alınmaktadır.

Makalenin amacı doğrultusunda ilk önce kitabın çevirmeni kendi çeviri sürecini, kısıtları, yayınevi ile diyaloğunun çeviriye etkisini, türe özgü zorlukların esere yansıtımını, eserin içeriğine yönelik zorlukları kategorize ederek anlatmıştır.

Bu kısım ikinci yazar olan çeviri eleştirmeni/editörü olan uzmanla paylaşılmamış ve onun da tamamen nesnel bir şekilde eseri farklı bir bakış açısından (eleştirmen/editör) olarak incelemesi ikinci analiz alt bölümünde sunulmuştur.

Ancak iki yazar kendilerine ait bölümlerin yazım süreçlerine başlamadan önce analizlerinde yukarıda çizgi roman çevirisi bölümü altında açıklandığı üzere söz konusu yazın türünün başlıca özellikleri olan, türe özgü kısıtlar ve özellikler, dil ve kültür, alıcı kitle, mizah unsuru, sessel ve görsel unsurlar başlıkları altında incelemelerini yapacaklarına ancak gerekli gördükleri durumlarda başka bakış açıları ve başlıklar ekleyebileceklerini kararlaştırmışlardır. Karşılaştırılmalı olarak çeviri amaçlı kaynak ve erek metin çözümlemesi yapılacağı konusunda anlaşmışlardır.

Böylece çevirmenin gerçeklerini bilmeden ve çeviriye bir okur ve eleştirmen gözüyle yazılan değerdendirme yapılmış ve bu bilgiler çevirmenin bilgileri ile harmanlanarak çevirmenin amaçladığı ile eleştirmenin gördüğü arasındaki farklılıklara, benzerliklere ve benzeri unsurlara tartışma bölümünde değinilmiştir.

Bu şekilde eserlere iki farklı bakış açısından bakılmıştır. İlk bakış açısı kitabın çevirmeni tarafından sunulmuştur. İkinci bakış açısı da (kendisi de bir çevirmen olan) eleştirmen/editör tarafından sunulmuştur. Bu iki bakış açısının bağlantısına/kopukluğuna, yönelik bir çalışma ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu da zaten analiz bölümünü takip eden tartışma bölümünde ele alınacak konudur. Ayrıca bu konu tartışma ve sonuç bölümü altında aktör-ağ kuramı çerçevesinde de ele alınmıştır. Ama ilk önce analiz bölümleriyle ilgili ayrıntılı bilgi vermek yerinde olacaktır.

6. Analiz

Analizlerin sunulduğu bölüm, ilk bakış açısı kitabın çevirmeni tarafından sunulmuştur. İkinci bakış açısı da eleştirmen/editör tarafından sunulmuştur. İki yazar sürecin başlangıcında birlikte bir taslak olarak kullanacakları ancak istediklerinde genişletebilecekleri bir değerlendirme listesi belirlemiştir. Çizgi roman türüne özgü kısıtlara, özelliklere, dilsel ve kültürel unsurlara, alıcı kitlesine uygunluğa bakılacağına ve bunlar dışında belirtmek isteyebilecekleri başka başlıklar altında da özgün eser ve çevirisine odaklanmışlardır. İki yazar da makalenin bu bölümlerini son taslak sürümünde tartışma bölümünün ve sonucun yazılmasına kadar birbirleriyle paylaşmamışlardır. Bu şekilde iki analizin de nesnellüğünün korunacağı düşüncesinden hareket edilmiştir.

Bu bölüm altındaki iki alt bölümde, ilk önce çevirmenin bakış açısından analiz, ikinci alt bölümde de eleştirmen ve editörün bakış açısından analiz paylaşılmaktadır. Bunların yorumlanması ve harmanlanması ise tartışma bölümüne bırakılmıştır.

Aşağıdaki ilk alt bölümde çevirmenin gözünden çevirisi ele alınacak ve süreçten, öz eleştirisine kadar birçok konuya değinilecektir.

6.1. Çevirmenin bakış açısından analiz

İlk bakışta, kısa cümlelerden, baloncuklardan ve gayet sade bir anlatıdan oluşan kaynak metnin çevirisinde birçok unsur devreye girmiş ve çeşitli çeviri seçimleri (çevirmen tarafından) ve çeşitli kararlar, (yayınevi, editör ve çevirmen tarafından) verilmiştir.

Eğitsel çizgi roman çevirisi yukarıda verilen alan yazını taramalarında ve açıklama bölümlerinde de anlatıldığı gibi oldukça çok sayıda çevirmen seçimi ve araştırma yapılmasını gerektiren bir çeviri türüdür. Bir yandan çizgi roman çevirisi türüne özgü kısıtlar çevirmeni zorlarken, diğer yandan kültürlerarası mizah aktarımı, dar bir alıcı kitleye hitap edecek bir eserin alıcı kitlesinin 'sosyo-kültürel' bağlamına uygunluğu ve benzeri birçok konuyu tartmak gerekir. Bu nedenle de çevirmen her sözcük seçiminde, her cümle kurgusunda, hem görseli ve biçemi dikkate alarak, hem de tüm yukarıda sayılanları da düşünerek çeviri seçimleri yaparak karar verir.

Bu kararların ve seçimlerin, sürecin kendisinin ve çevirmen sürecinin anlatısı bir makale kapsamına sığmayacağından, bu alt bölümde belli başlıklar altında konular özetlenmiştir ve örneklenerek verilmiştir. Ancak, burada sözü edilen bölümlere ek olarak uzamsal kısıtların daha derin bir şekilde değinilebileceğini, görselin çeviriyi kısıtladığı bağlamların (görsel-işitsel çevirideki benzer bir şekilde) da anlatılabileceğini ve daha birçok konuya değinilebileceğini unutmamak gerekir. Aşağıda verilen başlıklar altında ise, kısmen bazı çizgi roman ile ilgili konulara değinilse de özellikle çalışmanın öznesi olan eğitsel çizgi romana özgü olan konulara daha fazla yer verilmiştir.

6.1.1. Yayınevinin hedef kitlesi

Yayınevi her ne kadar çevirmene hiçbir konuda dayatmada bulunmasa da bu kitabın çevirisinin özellikle özel orta öğretim okullarında okuyan öğrencilere tarih veya kültür dersleri bağlamında ek okuma olarak verilmesini umduklarını söyledi. Ayrıca, çocuklarını bu gibi konularda eğlenceli bir tarzda eğitmeye meyilli ebeveynlerin ve çocukların kendilerinin kitabevlerinden alabilecekleri şekilde kitabın pazarlanacağı yönünde bilgi vermiştir.

Bu hedef kitlenin belirlenmesi çevirmenin işini çok kolaylaştırırken (zira oldukça dar ve eğitim düzeyi belli bir kitleden söz edilmektedir) çevirmenin işinin zorlaştığı durumlar da oldu. Çevirinin hedeflediği kitle yayınevinin amaçları doğrultusunda ergen alıcılar veya aileleri veya bu kitlelere eğitim veren kurumlardı. Aslında, yayınevinin tek başlık altında grupladığı kitleye bakıldığında, çevirmen bakış açısından üç farklı hedef kitle vardı, okur kitlesi değişmiyordu (belli bir yaştaki ergenler) ancak kitabı bu ergenlere ulaştıracak ebeveynlerin ve eğitimcilerin de tartının bir kefesine koyularak belli çeviri yaklaşımları geliştirmek gerekiyordu. Aşağıda sözü edilecek bölümde daha ayrıntılı bir şekilde açıklanacak eğitimcinin ve ebeveynin bakış açısından çevirinin ‘ergene uygunluğu ’nu da düşünmek gerekiyordu.

Yayınevi ayrıca, çevirmenin çeviride kültürlerarası geçişte uygun göreceği öz sansür uygulamasının abartmamak ve gerekçelendirmek şartıyla yapılabileceğini, ancak aslen kitabın sansürlenmesini (sansür ile ilgili ek bilgi için bkz. Billiani, F. (ed.) 2007) uygun görmediğini de ilettiler. Toury’e (1995, s.278) göre öz sansür çevirmenin çeviri edimi sırasında erek kültürün normlarına uygun olarak çeviri yapma gereksinimini kapsar (özsansür ile ilgili ek açıklama ve bilgi için bakınız Bar-Tal, 2017). Bu bağlamda birkaç örnek vermek yerinde olacaktır: Millî Eğitim Bakanlığı’nın resmi tarih dersi müfredatının içinde bulunmayan ‘cinsellik’ ve ‘evrim teorisi’ gibi konulara değinilen kitapta yayınevinin politikası gereği bunlar çıkartılmamış veya sansürlenmemiştir.

Dolayısıyla, çevirmenin bu hedef kitle bağlamında düşüneneceği iki farklı ‘alıcı’ (kitabı alacak kitle) ve bir okur (ergenler) oluşmaktadır. Ergenlerin yaşları itibarıyla özellikle de tabu veya toplumsal olarak ‘genel edebe aykırı konuları’ görmekte veya argo ve küfür konusunda genelde çok büyük bir hassasiyetleri olmadığı halde (örn. bkz. Yağcı ve diğerleri, 2021), ebeveyn ve eğitimcilerin görüşleri (örn. bkz. Yavuz, 2012) farklı olabilmektedir. Çevirmenin ise, iki kitleyi de düşünerek harekete etmesi önemlidir. Buna bir öz sansür de içeren örnek vermek gerekirse çeviride: “My God! It’s an orgy” ifadesi (kaynak eser s.17) aslında Türkçede “Aman tanrım! Seks partili alem yapıyorlar” gibi bir çeviri ile çevirebilirken, çevirmen öz sansür uygulayarak ifadeyi yumuşatmış ve “Amanın! Azmış bunlar!!” olarak ifadeyi çevirmeyi uygun görmüştür.

Kısacası birçok etmenin ve alıcının söz konusu olduğu durumlarda, çevirmen içeriği ve alıcıların hassasiyetlerini dikkatle tartmış ve gerektiği yerde gerekçelendirerek öz sansür uygulamış, ancak yayınevi veya editör böyle bir politikayı asla dayatmamışlardır.

6.1.2. Uzamsal kısıt ve baloncuk kısıtı

Tüm çeviri boyunca kaynak eserde yer alan üç dilsel unsurun çevirisi çevirmen için kısıtlayıcı birer öge olmuştur. Birincisi, çizgi roman kutucuklarının içine, üstüne ve altına yerleştirilen bilgi içeren kutular, ikincisi konuşma balonundaki ‘konuşmalar’, üçüncüsü görselle bütünleşik ya da görselin içinde verilen yazılardır. Bu bütün eserin çevirisi boyunca dikkate alınan ve çizgi roman türüne özgü bir kısıt olduğu için bu konuyu sadece kısaca açıklamakla yetineceğiz.

Çevirmen yukarıda sayılan yazıların geçtiği ortamlarda genel hatlarıyla görseli bozmamak ve yazıya (mümkün olduğu ölçüde) kaynak eserdeki ‘kapladığı alan’ kadar yer vermek amacıyla bu kısıtlara özellikle dikkat ederek çevirisini gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda da ilk başta karakter ve sözcük sayısını saymak gibi erek metinde ne olması gerektiğini aşağı yukarı kestirebileceği bir yaklaşım benimsemiştir. Ancak, bu karakter ve kelime sayısını birebir tutturmak söz konusu iki dilin farklılıkları ve farklı çeviri yaklaşımlarının gereklikleri doğrultusunda her zaman mümkün olmamıştır. Bu gibi bağlamlarda da

çevirmen silme, ekleme, uyarlama ve daha birçok strateji ile bu iki kısıtın üstesinden gelmeye çalışmış ve öncelikle eğitsel içerikten ve bunun devamında çizgi roman tarzından ve biçimsel mizahi anlatıdan ödün verilmeyecek veya en asgari ödünün verileceği çeviri seçimini yapmaya özen göstermeye çalışmıştır. Bunun bir örneği (kaynak metin sayfa 13) kaynak metinde kullanılan “look out!” ifadesidir. Boşluklu 9 karakterden ve iki sözcükten oluşan bu ifade Türkçe çeviride “Dikkat!!” olarak boşluklu 8 karakterle sözcük sonuna bir ikinci ünlem eklenmiş ve böylece yalnızca yazı tipi kalınlaştırılarak uzam kısıtına uyulabilmektedir. Aynı yaklaşım kaynak metin sayfa 13'teki ilk karede de uygulanmış bir daha kalın yazı tipi kullanılarak baloncukun içinde boşluk kalması engellenmiştir.

Ayrıca, çevirmen bu konuda son düzenlemeyi yapacak olan grafik tasarımcıya da zaman zaman belli notlar ve uyarılar yazarak, bazı işlemlerin gerekliliğini (örn: sığmayacak, farklı bir yazı karakteri veya küçültme düşünülebilir gibi) açıklamalar yapmıştır.

6.1.3. Görselle iç içe geçmiş olan ses efektlerinin ve yazıların çevirisi

Görselin içine işlenmiş olan yazıların ve ses efektlerinin çevirisi de çevirmen için kimi yerde zorlayıcı bir unsur olabilmektedir. Zira böyle durumlarda uzama belli sözcükleri sığdırmak (özellikle yazılar söz konusu olduğunda) veya kimi ses efektinin Türkçe karşılığını bulmak kolay olmamıştır.

Görselde yer alan ses efektlerine birkaç örnek verecek olursak (kaynak metin sayfa 13) kaynakta “Yum” olarak geçen sözcük aslında büyük hayvan ve bitkilerin küçüklerini lezzetli bulduğu ve yemek istediklerini ifade etmektedir. Buna cevaben yenmek istemeyen varlıkların bundan kaçınmaya dair tepkisi “Yow!” olarak verilmiştir. Türkçe çevirinin aynı sayfasında bunlar sırasıyla “Mama!” ve eski dönem çizgi romanlardaki nidalardan esinlenerek “Ahhgg” olarak çevrilmiştir. Bu bağlamda kültürel bir uyarlama yapıldığı söylenebilir. Bu konuda bir başka örnek (kaynak metin sayfa 9) iki uzay kitlesinin birbirine vurarak yapışmasını ifade etmek için kullanılan “Fud” sesinin Türkçeye benzer bir çarpma sesiyle “Klonk” olarak aktarılmasıdır. Aynı tarzda bir uyarlama (kaynak metin sayfa 18) “Sploosh” sesiyle iki cıvık kütlelerin birleştirilmesi anlatıldığı yerde, bunun Türkçede “Splaş” olarak karşılanmasıdır.

Belli sözcükleri görselle yerleştirmek içinse, kimi zaman görsel tasarımla uyumlu olacak şekilde punto, harf büyüklüğü ve benzerinin değiştirilmesi gerekmiş, böyle durumlarda da çevirmenin karakter sayısı sayarak bunu çeviri metnine not düşmüştür. Örneğin (kaynak metinde sayfa 4) görselle iç içe geçmiş olan “The Big Bang” yazısı 10 karakterden ve üç sözcükten oluşmaktadır. Türkçede bunun yerleşmiş ve bilinen bir karşılığı vardır “Büyük Patlama”. Çevirmen bu karşılığı kullanmayı uygun görmüş, ancak sayfa tasarım ve düzenlemesini yapan uzmana çevirinin 12 karakter ve iki sözcükten oluştuğunu, dolayısıyla yazı büyüklüğü ve karakteri ile görsel tasarıma uygun şekilde değiştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu tür örneklerin hepsinde çevirmen Türkçe bilindik karşılarını kullanmayı ve çeviride karakter ve sözcük sayısı sayarak görsel tasarımı yapacak uzmanı bu konuda uarmayı uygun görmüştür.

6.1.4. Araştırma için kullanılan farklı tarih kaynaklarındaki farklı terimler

Bir çizgi tarih romanı olan kaynak eserde doğal olarak tarihte yaşamış birçok kişinin, kurulmuş birçok şehrin ve medeniyetin adı geçmektedir. Bunların çevirisinde çevirmen yerleşik bir karşılığı tespit edemediğinde işi kolaydır.

Örneğin (kaynak metin sayfa 179) kaynak metinde geçen “Bathsheba” karakteri (Şeba'nın kızı) adıyla anılan Hititli karakterin Türkçede isminin “Batşeba” olarak çevrildiği ve çoğunlukla kaynaklarda aynen bu şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bir başka örnekte kaynakta (sayfa 182) “Abishag” olarak geçen

kadının ismi Türkçede çevriyazı ile “Abişag” olarak tespit edilmiştir. Böyle durumlarda çevirmen bir frekans (sıklık) araştırmasını Google ve gerekli kaynaklar üzerinden yapıp bu Türkçeleştirilmiş ismi aynen kullanmıştır.

Ancak bazı isimlerin Türkçeleştirildiği ve bunların yerleşik karşılıklarını bulmanın önemi de çevirmeni araştırmaya yöneltmiştir. Örneğin, kaynak metinde (sayfa 181) “General Joab” ismi Türkçe literatür ve alan yazınında tespit edilmiş ve “General Yakup” olarak Türkçedeki kullanımıyla çevrilmiştir.

Ancak, çevirmenin Türkçe alan yazınından tespit edemediği özel isimler de olmuştur. Bu gibi durumlarda çevriyazı (ing: transcription) veya aynıyla alıntılama yönteminin kullanıldığı da olmuştur. Örneğin, kaynak metinde (sayfa 183) “Jeroboam” ismi Türkçe kaynaklarda hem aynıyla “Jeroboam” olarak geçmekte hem de bazı yerlerde “Varoyam” olarak karşılığı da bulunabilmektedir. Burada çevirmen yine yukarıda belirtilen yöntemle elinde bulunan kaynak ve olanaklarla bir sıklık analizi yapmaya çalışmış ve ona göre en tanındık olabilecek çeviri karşılığı tespit etmeye çalışmıştır.

Bazı örneklerde de çevirmen nasıl bir seçim yapacağı konusunda kararsız kalmıştır. Örneğin, kaynak eserde adı sıkça geçen ünlü felsefeci “Plato” Türkçeye iç farklı şekilde Plato, Platon ve Eflatun olarak aktarılmaktadır. Bu gibi durumlarda çevirmen erek alıcı yaş grubuna hitap eden kitapları tespit edip burada en yoğun olarak nasıl kullanıldığını ölçmeye çalışmıştır ve buna göre kararlar vermiştir.

Kısacası, eğitsel çizgi romanı çevirecek çevirmenin isimlerden kavramlara, kültürlerden şehir ve medeniyetlere kadar birçok konuda araştırma yapması, art alan bilgisi edinmesi ve bunun da ötesinde erek okur kitesini düşünerek kararlarını tartarak vermesi çok önemli bir konudur.

6.1.5 Kitabın eğitsel niteliği göz önüne alınarak zor anlaşılan terimler için tercih edilen stratejiler

Sözü edilen kaynak eserin, bir yandan bildiğimiz geleneksel anlamıyla bir tarih kitabı olmadığını, öte yandan belli bir yaş grubuna hitap ederek çizgi roman formatında eğitsel bir eser olduğunu unutmamak gerekir. Bu da çevirmenin çeviride kullanacağı sözcüklerin seçimlerini etkileyecek bir konudur.

Çevirmen bu konuda seçimler yaparken üç farklı yaklaşım benimsemiştir: Birinci yaklaşımda söz konusu sözcük bağlamdan anlaşılabiliriyorsa eğitimde kullanılan karşılığı kullanılmıştır. İkinci yaklaşımda sözcüğün kendisi tanıdık gelme bile okurun bağlamdan ve görsellerden çıkarımla anlayabileceği durumlarda da aynı strateji kullanılmıştır. Üçüncü yaklaşımda çevirmen sözcüğün ne bağlamdan ne görselden anlaşılacağını ve eğitim müfredatında da pek yeri olmayacağını düşündüğü durumlarda dipnot düşerek terimi/sözcüğü açıklama gereği duymuştur. Örneğin, (kaynak metin sayfa 16) metinde kullanılan “Asexual” sözcüğünün alıcı kitle arasında tam olarak oturmadığı ve sözü edilen hedef kitle için başka çağrışımları olabileceği, ya da garip gelebileceği düşünüldüğünden çeviri metin içinde “Eşsersiz” ifadesi kullanılmış dipnotta da ifade “aseksüel” olarak açıklanmıştır.

6.1.6. Mizah unsurunun kültürlerarası çevirisi

Özellikle de mizahın çevirisi ve bir de eğitici bir çizgi roman içindeki mizahın çevirisi bu tür eserleri çeviren çevirmeni oldukça zorlayan bir unsurdur. Kaynak eser, tarih konusunu mizahi bir dille anlattığından ve mizah çevirisi tamamen ayrı bir çeviri ustalığı isteyen bir konu olduğundan (bkz. Zabalbeascoa, 2005) bu unsur da çevirmeni zorlayan öğeler altında sayılabilir (bkz. Chiaro, 2010).

Mizahın söz konusu olduğu durumlarda mizahi unsur iki kültür arasında örtüşüyorsa (erek kültürde kaynak mizaha yakın bir karşılık varsa) bu kullanımı çeviride aktarmayı uygun gören çevirmen, başka durumlarda ise farklı stratejilere baş vurmak zorunda kalmıştır.

Dolayısıyla, uyarlama ve yerleştirme stratejileri yani alıcı odaklı çeviri mizah çevirisinde başvurulan başlıca yaklaşımlar olmuştur. Zira, kaynak kitap eğitsel bir çizgi romandır ve çizgi romandaki mizah unsurunun eklenmesi ve alıcı odaklı olarak iletilmesinin alıcı açısından kitabı daha eğlenceli kılacağı düşünülmüştür. Bunu birkaç örnekle açıklamak yerinde olacaktır.

Galaksilerin 'geri çekildiği' konusuna değinilen bölümde (kaynak metin sayfa 7) ana karakter olan Larry mizahi bir dille bunu İngilizcede "The galaxies are fleeing because they hate us" olarak ifade etmiş bu da Türkçeye sadık bir çeviriyle "Galaksiler bizden nefret ettikleri için kaçıyorlar" olarak çevrilmiştir. Ancak, aynı kare içinde Larry'nin meslektaşı bilim adamı buna cevaben "Better going out than coming in!" diye bir espri yapmıştır. Bunun sadık çevirisi Türkçede "Yakınlaşacaklarına uzaklaşmaları daha iyi oluyor!" gibi bir ifade olurdu. Ancak, bu ifade ne söz konusu repliğin geçtiği baloncuya sığabilir ne de mizahi bir unsur içermektedir. Dolayısıyla, bu kısıt ve yaklaşım dikkate alınarak bu ifade mizahi bir dille Türkçeye uzay teleskobundan bakan bilim adamı sanki galaksilere hitaben konuşuyormuş gibi "Yürü de ense traşını görelim" olarak çevrilmiştir. Böylece hem uzam kısıtına uyulmuş hem de mizah unsuru korunmuştur.

Bir başka örnekte ise Türkçede karşılığı olsa da mizahi olmayacak bir ögenin yerleştirildiğini/ uyarlandığını görürüz. Büyük patlama kuramının günümüzde evrenin varoluşuna dair en kabul edilmiş teori olduğunun anlatıldığı yerde (kaynak metin sayfa 7) bu kuram ortaya konulmadan önce her türlü (saçma) fikrin dile getirildiği anlatılmaktadır. Karede eski devirlerdeki iki bilim adamı resmedilmiş ve bir bilim adamının "The snake mated with the duck see, and produced the cosmic egg" cümlesi sadık bir çeviri yaklaşımıyla, "Yılan ördekle çiftleşmiş ve kozmik yumurtayı yumurtlayıvermiş" olarak çevrilmiştir. Zaten içeriğin günümüz bilim bilgisi dahilinde gülünç olduğu ortada olduğu için mizahi unsur aktarılabilmmiştir. Ancak, buna cevaben aynı karedeki ikinci bilim adamı "Ahh- Tell it to the commoners" diye mizahi bir cevap vermiş (Buna ancak sokaktaki cahil inanır) ve bu da çeviride Türkçeye mizahi unsuru korumak amacıyla "Hıh! Buna çocuklar bile güler" olarak çevrilerek yerleştirilmiştir. Zira Türkçede sokaktaki cahilin gülmesi gibi bir ifade yokken 'çocuklar bile güler' ifadesi yer almaktadır.

Kaynak metnin 10. sayfasında ise çift anlamlı bir kullanımla söz oyunu yapılarak mizah unsuru sağlanmıştır. Ancak, aynı şekilde söz oyununu Türkçeye aktarmanın imkanını bulamayan çevirmen farklı bir çeviri stratejisine başvurmuştur. Kaynakta jeologların 'taşların yaşlarını belirleyebildiklerinden' söz edilmektedir. Bu İngilizcede 'to date rocks' ifadesi ile karşlanır, ancak 'to date' ifadesi aynı zamanda İngilizcede 'bir randevuya çıkmak' anlamını taşıdığı için jeologun konuşma baloncuğunda bu ikili anlama istinaden "peki, o zaman gelecek cumartesi buluşsak" olarak çevrilebilecek "Well, then how about a week from Saturday" repliği iletilir. Türkçede de benzer bir şekilde 'yaş' sözcüğü üzerinden bir mizahi anlatı sağlanmaya çalışılmış ve karedeki anlatı metni ifadesinde 'yaşlarını belirleyebilirler' ifadesi ile baloncukta 'Yaş sorulmaz ama merak ettim' ifadesi çeviride yer almıştır.

Benzer bir erek odaklı yaklaşım da gerçek karakterler olmayan kurgu karakter veya figürlerin isimlendirilmesinde kullanılmıştır. Örneğin, kaynak metin sayfa 15'te geçen "Hey, it's too late now Jack" (artık çok geç Jack) ifadesinde geçen İngilizce isim Jack, Türkçe çeviride 'Cemil' olarak aktarılmış ve

mizah korunarak ifade “Sen zaten bitmişsin oğlum Cemil” olarak aktarılmıştır. Benzer bir örnekte (kaynak metin sayfa 17)., “I’m only doing this Anita because I want your descendant to be an improvement on you!” (bunu çocukların senden daha gelişmiş olsunlar diye yapıyorum Anita) ifadesinde yine yabancı bir isim geçmiş ve bu baloncuk Türkçe bir isimle “Ayşe, çocuklarının senden daha gelişmiş olması için fedakârlık yapmalıyız” şeklinde çevrilmiştir.

Mizahın gerçekten kültürlerarası aktarımının hedeflendiği durumlarda, çevirmen çeviri stratejileri spektrumunda nadiren kaynak odaklı bir yaklaşım kullanılabilir. Dolayısıyla, mizahi bir anlatıyla kaleme alınan kaynak eserin gerek hedef kitesine ve yaratım amacına hizmet etmek, gerekse mizahı korumak için çoğu yerde çeviri stratejileri spektrumunda erek odaklı çeviri stratejileri ve özellikle yerileştirme ve uyarlanmanın çeviri kitap boyunca kullanıldığı söylenebilir.

Yukarıdaki örnekler sadece durumu açıklamak için verilmiştir; çeviri kitapta konuyla bağlantılı pek çok benzeri örnek bulunmaktadır.

6.1.7. Vurgu, büyük punto ve benzeri farklı formatlarda yazılacak sözcüklerin Türkçe çeviride belirlenmesi ve işaretlenmesi

Kaynak metin boyunca yazar vurgulamak istediği nida, içerik veya sözcükleri kalın (bold) yazı tipiyle belirtmiştir. Dolayısıyla çizgi roman geleneğinin biçime uygun olarak kalın yazılacak yerlerin çevirisinde de çevirmen aynı yaklaşımı gözetmeye çalışmıştır.

Kimi zaman tasarımcının uzam kısıtı söz konusu olduğu için bu kalın yazı tipini çeviri metnin içinde yansıtamadığı da olmuştur. Örneğin (kaynak metin sayfa 2) kaynakta “For **you** it’s even **easier**- all you have to do is **keep reading!** But hang on tight! I’ve set the controls for the **time before time began...** heh heh heh” baloncüğünde kalın yazıyla yazılmış çok fazla sözcük bulunmaktadır. Türkçeye çevirirken ise, yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı, kesit şu şekilde aktarılmıştır: “**Sizin** işiniz daha da kolay. **Okumaya devam edin** yeter! Sıkı tutunun, çünkü ilk durağımız ‘**zamanın başlangıcından öncesi**’... heh heh heh”.

Ancak, söz konusu olan iki dilin yapısal farklılıklarından dolayı ve çevirinin doğası gereği bu kimi zaman çevirmenin de bazı farklı yaklaşımları benimsemesini gerektirmiştir. Örneğin, iki dilin yapılarındaki fark gereği iyelik eki Türkçede sözcük sonuna eklendiğinde kaynak metinde (sayfa 7) “our **sun**” ifadesinde sadece ‘sun’ sözcüğü kalın yazıyla yazılmışken Türkçe çeviride “**güneşimiz**” ifadesi tamamen kalın yazıyla yazılmıştır. Bu iki dilin morfolojik ve söz dizimsel farklılıklarından doğan doğal bir sonuçtur.

Çevirmenin bu gibi bağlamlarda editörü ve grafik tasarımcısı ile yakın temasta çalışması, çeviri kitabın basım kalitesi ve okura zevk vermesi, ayrıca da çizgi roman çevirisi geleneğine uyum sağlaması açısından önemlidir.

6.2. Eleştirmen ve editör bakış açısından analiz

Görsel anlatımın yazılı dille harmanlandığı bir tür olarak karşımıza çıkan çizgi roman türünün çevirisi birçok kısıtı da beraberinde getirmektedir. Bu bölümde, bu kısıtlar göz önüne alınarak Larry Gonnick tarafından kaleme alınan *The Cartoon History of the Universe Volumes 1-7 From the Big Bang to Alexander the Great* (1990) eğitsel çizgi romanın Şirin Okyayuz tarafından 2010 yılında yapılan XXXX başlıklı çevirisine eleştirmen/editör gözüyle yaklaşılacaktır.

6.2.1. Hedef kitle

Eğitsel çizgi roman türünde yazılan kitap, bilgilendirici metin özelliğine sahiptir. İnsanlık tarihini çizgi roman formatında anlatan kitabın çevirisinin alıcı kitlesinin orta öğretim özel okul öğrencileri olduğu varsayılarak, kitabın okullar tarafından önerilebileceği, aileler tarafından satın alınabileceği ya da ergenlik çağındaki çocukların kendileri tarafından seçilebileceği düşünülmektedir.

Metin türünün ve hedef kitlenin belirlenmesi, çevirideki bazı kısıtların, değişikliklerin, çevirmen müdahalelerinin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Örneğin, hedef kitlenin gençler olduğu düşünüldüğünde metnin içerisinde yer alan argo ya da gündelik dil kullanımlarının çevirmen tarafından özellikle tercih edildiği düşünülebilir. Örnek olarak, (kaynak metinde 7. sayfa) galaksilerin geri çekilmesinin anlatıldığı bölümde Larry karakterinin “The galaxies are fleeing because they hate us” olarak ifade ettiği cümleye karşılık diğer bilim adamının verdiği “Better going out than coming in!” “çıkması girmesinden iyidir” veya “uzaklaşmaları yakınlaşmalarından iyidir” cevabı, çevirmen tarafından “Yürü de ense tıraşını görelim” olarak çevrilmiştir. Farklı şekillerde çevrilebilecek bu cümle, sahip olduğu cinsel alt anlamlarından da sıyrılarak genç hedef kitleye hitap edecek daha gündelik bir dille aktarılmıştır.

Benzer şekilde kaynak metinde 12. sayfada geçen “Watch out for these green guys Fred! They are passive aggressive” cümlesi Türkçeye “Ferit, şu mavi-yeşil zimbirtılara dikkat et! Pasif agresif bunlar oğlum” olarak çevrilmiştir. Çevirmenin çeviri sürecinde uyarılma yöntemine başvurması ve daha çok argo kullanıma yaklaşan bir çeviriyi tercih etmesinin altında hedef kitlenin genç okullar olması yatıyor olabilir.

Hedef okur kitlenin belirli bir yaşta ve eğitim düzeyinde olması, metnin çevirisinde çevirmenin ya da editörün sansür uygulamasına neden olmuştur. Kaynak metinde 17. sayfada yer alan ve mizahi bir etki yaratma amacı da olan “My God! It is an orgy” ifadesi Türkçeye, çevirmenin ya da editörün müdahalesi ile, “Amanın! Azmış bunlar!” olarak aktarılmıştır. Mizah unsuru bu yumuşatmaya rağmen çeviride korunmuştur.

Bir bölümün başlığı olarak karşımıza çıkan ve üremenin evriminin anlatıldığı “The Origin of Sex” (kaynak metin sayfa 16) ifadesinin Türkçeye “Cinsiyetin Doğuşu” olarak aktarılması, bu bölümde anlatılacak olanlarla ilgili olarak okuyucuyu yanlış yönlendirebilir. Son derece karmaşık yapıların aktarılmasında doğru kararlar veren çevirmenin burada bir öz sansür uygulamış olabileceği ya da yayınevinin bir müdahalesinin olabileceği düşünülebilir.

6.2.2. Mizah unsurları ve çevirisi

Belirli bir hedef kitleye yönelik olarak yazılmış ve çevrilmiş bu eğitsel çizgi romanın çeviri sürecinde, çevirmenin karar almasını gerektiren ve bu süreçte çevirmeni en fazla zorlayan unsurlardan bir tanesi mizah unsurlarının çevirisi gibi görünmektedir. Kitabın hedef kitlesinin gençler olması, görsel anlatının yazılı dille desteklenmesi (ya da tam tersi) yani eserin bir çizgi roman formatında olması mizahi bir dil kullanımını da beraberinde getirmiştir. Bu süreçte mizah çevirisinde kullanılan çeviri stratejilerinde çevirmenin tercihlerini yer kısıtının ve görsel anlatı ile yazılı dilin bir arada verilmesinin belirlediği düşünülebilir.

Cinselliğin evriminin anlatıldığı (kaynak metin sayfa 27) bölümde, çiftleşme sonrasında erkeğini yiyen dişi peygamber böceğinin resmedildiği bölümde “Ooh, Herbert, this has been a once-in-a-lifetime

experience!” cümlesi Türkçeye “Ah Hulusi, bu hayatımın en güzel deneyimiydi!” olarak neredeyse sözcüğü sözcüğüne aktarılarak, kaynak odaklı bir yaklaşım benimsenmiş, yalnızca cümlede geçen isim Türkçeye uyarlanmıştır.

Çevirmenin uyarlama yöntemini benimsediğı ve çevirinin mizahi yönünü daha görünür kıldığı birçok bölüm bulunmaktadır. İmge sistemlerinin anlatıldığı, dünyanın ilk sorularının ve şakalarının ortaya çıkışıyla ilgili mizahi yorumların yapıldığı bölümde (kaynak metin sayfa 66) “Why chickens cross the road?? (Yuk yuk)” cümlesi Türkçeye “Temel bir gün yolda yürürken...” olarak çevrilmiş ve Türk okuyucu için anlaşılması daha kolay bir çeviri ortaya konmuştur.

Çevirmenin mizah çevirisi ile ilgili olarak kullandığı yöntemlerden bir tanesi de telafi yöntemidir. Kaynak metinde mizah öğesinin çok baskın olmadığı ya da hiç olmadığı yerlerde, Türkçe mizahi ifadeler, sözcük oyunları ve uyarlama yöntemini kullanarak metnin geneline yayılmış mizahi anlatı tarzını desteklemiş görünmektedir. Kaynak metinde 41. sayfada yer alan kanatlıların evrimleşmesinin anlatıldığı bölümde görselde bir yaratık (çizimden net olarak tam hangi hayvan olduğu anlaşılıyor) bir ağaç dalındaki yarasalara bakarak “This is batty” ifadesini kullanıyor. Çevirmen burada yaratıcı bir çeviri yöntemi kullanarak, görsele de bağlı kalarak kaynak metinde olmayan bir sözcük oyunu yaparak cümleyi “İşe yarasa da yaramasa da...!” olarak çevirerek cümlede baskın olmayan mizah etkisini perçinlemeyi tercih etmiş. Yine benzer bir şekilde akkarıncaların yıllar sürebilen evlilikler yaptıkları ile ilgili mizahi bir anlatımın kullanıldığı bölümde (kaynak metin 27. sayfa) “But everyone knows a termite’s life is boring, right, honey?” ifadesi Türkçeye “Karınca kararınca sürdürüyorlar birlikteliklerini, değil mi şekerim?” olarak çevrilerek kaynak metinde olmayan bir sözcük oyunu ile mizahi etki güçlendirilmiştir.

Çevirmenin özellikle mizah öğelerinin çevirisinde tek bir yaklaşıma bağlı kalmadığı, bağlamın gerektirdiğı yerlerde hedef odaklı yaklaşımı, diğer yerlerde ise kaynak odaklı yaklaşımı benimsediğı görülmektedir. Birçok çeviri eleştirmenine göre bu durum çeviride bir tutarsızlık olarak yorumlanabilse de metnin türü, türe özgü kısıtlar, hedef kitlesi gibi unsurlar dikkate alındığında çevirmenin özellikle mizah çevirisi ile ilgili aldığı kararların kendi içerisinde tutarlı olduğu söylenebilir.

6.2.3. Ses efektlerinin çevirisi

Görsel anlatımın içerisinde yer alan ses efektlerinin çevirisi, çevirmenin en zorlandığı, karşılık bulma konusunda sıkıntı yaşadığı unsur gibi görünmektedir. Bu zorluk, ses efektlerinin hepsinin Türkçede bir karşılığının olmamasından kaynaklanmaktadır. Görseller her ne kadar efektle ilgili bir fikir verse de bazı durumlarda çevirmen bu ses efektlerini ya olduğu gibi bırakmayı ya da Türkçede yer almayan ses efektleri kullanmayı tercih etmiştir.

Yıldızın çevresinde yörüngeye giren kütlelerin görüldüğü görselde (kaynak metin sayfa 9) “whizz” ses efekti kullanılırken Türkçe çeviride de aynı ses efektinin kullanıldığı görülmektedir. Türkçe yazıma uygun olmayan bu ifadenin çeviri metinde görselden çıkartılması unutulmuş olabilir ya da çevirmen bu ifadenin hedef kitle için anlaşılır olduğunu düşünerek bilinçli bir tercih yapmış olabilir.

Hayvanların zırlı geliştirmelerinin anlatıldığı bölümde (kaynak metin sayfa 21) sert bir taşı ısırma çalışın küçük bir sürüngenden gelen ses “Crunk” olarak verilmiş. Çevirmen bu ses efekti için “Çötönk” karşılığını kullanmış. Ses efektinin hedef kitlede uyandıracığı etkinin kaynak metindekiyle aynı olmasının yanı sıra Türkçedeki bu ses efektinin yerleşmiş bir mizahi anlamı da bulunmaktadır.

Primatların böcek yemelerinin anlatıldığı bölümde, görselde ağaç üstünde oturan bir primatın iki parmağıyla bir böcek yakaladığı görülmektedir (kaynak metin sayfa 46). Kaynak metinde bu eylem “Snatch” ses efektiyle verilmiştir. Ancak, Türkçe çeviride kaynak kültürde kullanılmayan ama görselle birleştiğinde hedef kitlenin yadırgasa da anlayabileceği “Hörş” ses efekti kullanılmıştır. Bu tercihin, çevirmenin mizahi bir etki yaratmak amacıyla yapıldığı da düşünülebilir.

Ses efektlerinin çevirisinde kaynak odaklılık ya da hedef odaklılık yaklaşımlarından çok, bağlama uygun yeni efekt yaratma çabasına girildiği söylenebilir.

Ses efektleriyle ilgili olarak görülen bir diğer sorun ise, kaynak metindeki görselle iç içe geçmiş bazı ses efektlerinin çeviri metinde yer almamasıdır. Kaynak metinde çiftleşme döneminde boynuzlu erkeklerin kapıştığı resmedildiği görselde (kaynak metin sayfa 43) “Grunt ngh meep” ses efektleri çeviri metnin görselinde yer almamaktadır. Benzer şekilde, iki taşı birbirine vuran bir habilsin resmedildiği kaynak metnin 42. sayfasında bu eylem sırasında çıkan ses efekti “Chuck” olarak verilmişken bu efekt Türkçe çeviride tamamen çıkartılmıştır. Çevirmenin çok daha zor ses efektlerini çevirdiği düşünüldüğünde, bu eksikliklerin basım sürecinden kaynaklandığı düşünülebilir.

6.2.4. Yanmetinsel özellikler

Kaynak metinde çizgi roman yazın geleneğinde uygulanan büyük harf kullanımı, vurgulanmak istenen noktaların kalın (bold) yazı türü ile yazılması gibi özelliklerin hepsi kullanılmaktadır. Bu özellikler çeviri metinde de kullanılmaktadır. Ancak, bazı durumlarda kaynak metinde kalın yazılan bölümlerin çeviride yansıtılmadığı ya da yansıtılmadığı durumlar olduğu gözlenmiştir. Örneğin, kaynak metinde “The males tended to run off in search of **meat**, while the females, more restricted by childcare duties, concentrated on gathering **vegetables**.” Cümlesi (kaynak metin sayfa 58) Türkçeye “Erkekler et bulmak için dolaşırken, kadınlar çocuklara baktıkları için **sebze** (yenilebilir bitki) toplamaya yoğunlaşıyorlardı” olarak aktarılmıştır. Buradaki sıkıntı, diller arasındaki farklılıklarla bağlantılı değildir. Bu durumun olası sebebi, düzelti sürecinde kalın yazılması gereken sözcüğün gözden kaçmış olması ya da çeviri sürecinde çevirmenin parantez içerisinde eklemeye ihtiyacı duyduğu ek bilgi nedeniyle ortaya çıkan yer kısıtı olabilir.

Kaynak metinde kalın yazılan ancak çevrildiğinde Türkçenin yapısı gereği (sondan eklemeli bir dil olması, cümle yapısının değişmesi vb.) kalın yazılması gereken yerlerde değişikliğe ihtiyaç duyulduğu durumlar da söz konusudur. Çevirmen gerekli düzenlemeleri birçok yerde yapmıştır. Örneğin “On second thought, **let** the cave men get the credit!” (kaynak metin sayfa 68) cümlesinde kalın punto ile yazılan ‘let’ sözcüğü yerine “Mağara adamının **işi** zor” olarak Türkçeleştirilen cümlede ‘iş’ sözcüğü kalın punto ile yazılmıştır.

Çeviri metin bir bütün olarak değerlendirildiğinde, çevirmen kararlarının eğitsel çizgi roman türü ve hedef okur kitle göz önüne alınarak verildiği, kısıtlarla (yer kısıtı, türe özgü kısıtlar vb.) başa çıkabilmek için kimi yerde kaynak odaklı, kimi yerde ise hedef odaklı yaklaşımın benimsendiği, bu yaklaşımlar arasındaki farklılıkların, bir tutarsızlıktan değil kaynak metnin hem görsel hem yazılı metin olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

7. Tartışma ve sonuç

Makalemizde ilk önce makaleye dair genel bir girişi takiben, çeviri ve çizgi romandan, Türkiye’de çizgi roman çevirisinden, eğitsel çizgi romanların çevirisi ve araştırma bütüncesinden söz edilmiştir. Bu

makaleye çerçeve çizen bölümleri takiben metodoloji bölümü ve özünde iki ayrı analizden (kitabın çevirmeni ve bir editör/eleştirmen) oluşan analiz bölümü takdim edilmiştir. Bu bölüm kapsamında ise, ilk önce analiz bölümleri ayrı ayrı sonra da bütünleşik ve karşılaştırmalı olarak ele alınacak ve tartişılacak, ardından sonuca yer verilecektir.

Birinci analiz bölümü olarak adlandırılabilir çevirmenin analizi kısmında, çevirmen çizgi romanlar ve çeviri konusuna da kısmen odaklanarak, özellikle de sözü edilen kaynak eserden oluşturulan çevirisinin sürecini, kararlarını ve kısıtlarını ön planda tutan bir analiz sunmuştur. Çok daha fazla alt başlık ekleyebileceğini, ancak kaynak eser eğitsel bir çizgi roman olduğu için genel olarak çizgi roman çevirisi türüne tamamen odaklanmak istemediğini vurgulayan çevirmen, yayınevinin hedef kitlesi ile kendi bölümüne başlamıştır. Bunu takiben, sırasıyla uzamsal kısıt ve baloncuk kısıtından; görselle iç içe geçmiş olan ses efektlerinin ve yazıların çevirisindeki kısıt, zorluk ve seçimlerden; araştırma için kullanılan farklı tarih kaynaklarındaki farklı terimlerden kaynaklanan çeviri zorluklarından ve seçimlerinden; kaynak eserin eğitsel niteliğini ve yer kısıtı nedeniyle zor anlaşılan terimler için tercih edilen stratejilerden; mizah unsurunun kültürlerarası çevirisinde karşılaştığı zorluklar ve strateji ve seçimlerinden; vurgu ile, büyük punto ile ve benzeri farklı formatlarda yazılacak sözcüklerin Türkçe çevirisinde belirlenmesi ve işaretlenmesinden söz etmiştir. Bütün bu bölümler boyunca da örnekler sunmuştur.

Çevirmen bu analizinde aslında bu türün çevirisinin zorluklarının altını çizerek seçimlerini açıklamayı ve arkasındaki nedenlerle ve izlediği süreçle konuya bir açıklık getirmeyi hedeflemiştir. Sözü edilen bölümden de anlaşılacağı üzere dar bir hedef kitleye, belli bir yaş grubuna ve belirli bir amaca hizmet edecek çevirisinde çoğu zaman erek odaklı çeviri yaklaşımlarını tercih etmiş zaman zaman yerileştirme ve uyarılma da yapmıştır. Ayrıca, kaynak eserin eğitsel niteliğini korumak için bolca araştırma yapması gerektiğini de anlatmıştır. Tüm seçimlerini birçok unsuru tartarak verdiğini de sürekli olarak vurgulamıştır. Bu bölümde çevirmen hem bu süreçte yaşanan zorlukları hem olası çeviri stratejilerini, hem de çevirmen seçimleri mekanizmasında devreye sokulan unsurları örneklerle gözler önüne sermiştir.

İkinci analiz bölümünü olarak adlandırılabilir editör/eleştirmen kısmında, editör/eleştirmen çeviri sürecinde sorguladığı unsurların içinde çeviri kısıtlarına ve çeviri gerçeklerine değinse de kendisi de deneyimli bir çevirmen olduğundan alıcı ve ürün odaklı bir yaklaşımla eleştirisini kaleme almıştır. Eleştirmen/editör eser konusundaki değerlendirmesini hedef kitle, mizah unsurları ve çevirisi, ses efektlerinin çevirisi ve yan metinsel özellikler olarak 4 başlıkta ele almıştır.

Birinci başlık altında hedef kitleyi anlatırken eserin eğitsel bir çizgi roman olduğuna dair vurguyla konuya girmiştir. Hedef kitlesini ortaöğretimdeki öğrencilerin olabileceğini ileri sürmüştür. Alıcı kitleyi de hem kitabı alacak ve önerecek kişiler hem de okur (ergenler) olarak ele almayı uygun görmüştür. Bu başlık altında yukarıda kısaca değerinilen hedef kitleye uygun olabilecek seçimler yapıldığını, yer yer sansür veya öz sansür uygulandığını vurgulamış, isimlerin de yerleştirilmesine değerinmiştir. Kaynak ve erek odaklı yaklaşımların birlikte kullanıldığına, ancak bir tutarlılık içinde kullanıldığına da işaret etmiştir.

İkinci başlık altında eleştirmen/editör mizah unsurlarının çevirisini ele alırken yer kısıtının ve kaynak eserin görselle yazının iç içe geçtiği bir metin olduğunun ve bu gibi unsurların da belli çevirmen seçimlerini gerektireceğinden söz ederek bölüme başlamıştır. Kaynak odaklı bir çeviri yaklaşımıyla mizahi unsurun korunabileceği yerlerde çevirmenin bu yaklaşımı tercih ettiğini, ancak sıkça uyarılma

yöntemini de kullandığını vurgulamıştır. Hatta, Türk kültürüne yapılan bir uyarlamadan örnek vermiştir. Eleştirmen/editör ayrıca çevirmenin kimi yerde telafi yöntemini de kullandığını tespit etmiş ve özellikle de görselle birleşince anlam kazanan eklenmiş mizah unsurlarına birkaç örnek vermiştir.

Üçüncü başlık altında, eleştirmen/editör ses efektlerinin çevirisini ele aldığında, bunların çevirisinin en zorlayıcı unsur olduğunun altını çizmiştir. Özellikle de Türkçede karşılığı olmayan ses efektlerinin aynen bırakıldığı yerleri eleştiren uzman, kimi zaman da (basım sürecinden kaynaklandığını düşündüğü nedenlerden) bazı eksik ses efektleri olduğunu ortaya koymuştur. Ses efektlerinin mizahi bir boyut eklemek için kullanıldığı durumlar olduğuna da dikkati çekmiştir.

Dördüncü başlık altında, uzman kalın yazı, büyük harf kullanımı ve benzeri unsurlara değinmiştir. Bazı kalın yazıların aynıyla aktarılmadığını vurgularken, kimi zaman da söz konusu olan iki dilin arasındaki yapısal farklılıklardan dolayı farklı sözcüklerin vurguladığına dikkat çekerek örnekler vermiştir.

Sonuç olarak, çevirmenin kısmen süreci ve çoğunlukla zorlukları ve seçimlerini anlattığı analiz bölümü ile eleştirmen/editörün değerlendirmesini sunduğu bölüm arasında belli örtüşümler olduğu gibi belli farklılıklar da görülmektedir.

İki yazar da hedef kitleyi aynı şekilde tanımlamış, ancak eleştirmen/editör belli sansür ve öz sansür unsurlarını hedef kitleye bağlarken, çevirmen kimi yerde aynısını yapmış kimi yerde de öz sansür seçimlerini daha ayrıntılı açıklamıştır.

Mizahi unsurların çevirisi altında iki yazar da yer kısıtı ve görselle yazının iç içe geçmişliğinden söz ederken ve ikisi de bunu kaynak odaklı çeviri, uyarlama, yerileştirme yaklaşımları ve stratejileri ile açıklarken, eleştirmen ayrıca metinde telafi yönteminin de kullanıldığını saptamıştır; halbuki çevirmen bunu bilinçli bir şekilde yapmadığı için metnine eklememiştir.

Ses efektleri ile ilgili bölümde iki yazar da bu unsurun çevirisinin özellikle Türkçe karşılıkları bulunmayan efektlerde sorun yarattığına değinmiştir. Ancak, eleştirmen kimi yerde ses efektinin de mizahi bir unsurla çevrildiğini, bağlama uygun yeni ses efekti yaratılmış olduğunu ve bazı yerlerde ise ses efektinin tamamen çıkarıldığını gözlemlemiştir. Çevirmen ise bu seçimleri bilinçli yapmadığından veya kendinden kaynaklanmadığından analizinde bunlardan söz etmemiştir.

Yazı tipi ile ilgili kısımlarında iki uzman da çok benzer görüşler sergilemişlerdir. Çevirmen, ayrıca kendi bölümünde hedef kitle için uygun terimcenin bulunmasından ve araştırma kaynaklarından söz etmiştir; eleştirmen/editör bu konuda yapılan seçimlere bir eleştiri getirmemiştir.

Makalemizde vurgulamak istediğimiz birinci nokta eğitsel çizgi romanlar üzerine yapılan Türkçe hatta yabancı dillerde çalışmaların sayıca az olduğudur. Bu konuda özellikle kuramsal anlatı boyunca eğitsel çizgi romanların önemi ve giderek yaygınlaşması üzerinde durulmuş ve bu türün incelenmesinin önemi vurgulanmıştır.

Çalışmada vurgulanan ikinci nokta ise, çevirmen gözünden kendi yapıtının değerlendirilmesi ile profesyonel bir editör/eleştirmeni tarafından değerlendirmesinin karşılaştırılmasıdır. Bu konuda da yukarıda ayrıntısı ile anlatıldığı üzere bu iki bakış açısından aynı bütüncüye b akıldığında, kimi zaman örtüşen kimi zaman da farklılaşan analizler çıkabilmektedir. Böylesi bir çalışma, çevirmende farkındalık uyandırabilir. Çeviri süreci içindeki farklı aktörlerin rollerine ışık tutabilir. Çevirmen açısından eleştirmen/editör yorumlarının önemini vurgulayabilir.

Bu bağlamda da Kireççi'nin (2008) vurguladığı üzere çizgi roman çevirisinin bir ekip işi olduğunun altını bir daha çizmek gerekmektedir. Çizgi roman çevirisinde çevirmen bir aktörler ağı içinde önemli bir rol oynayarak çevirisini şekillendirir. Aslında, çizgi roman çevirisi söz konusu olduğunda çeviride benimsenen stratejiler, editör ve yayın evlerinin politikaları ve istekleri (bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Hamilik kavramı. Lefevere, 1992), dilsel ve kültürel odaklı öğelerin çevirisi, görsel ve yazılı unsurların iç içe geçmişliği gibi konular söz konusudur. Örneklenen bu konularda ağı içindeki aktörler tarafından

Çevirmen, kendisi, editörü, yayınevi, alıcı kitle, grafiker ve benzeri kişilerden/kurumlardan oluşan bir ağ içindeki bir aktördür. Dolayısıyla, eğitsel çizgi roman çevirisi konusunda yapılacak incelemelerde mümkün olduğunca çok aktörün görüşünün ve bakış açısının değerlendirilmesi ve eğitsel çizgi roman çevirisinde yapılacak incelemelerin çevirmen veya araştırmacı bakış açısından başka bakış açılarını da içermesi önemlidir (aktör-ağ konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Latour, 2005). Ayrıca, makalede anlatılan iki değerlendirme (değerlendirme ölçütleri çerçevesinde) karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, bir ekip işi olan çizgi roman çevirisinin baştan 'aynı amaca hizmet edecek ve benzer yaklaşımlarla uzmanlıklarını kendi bakış açılarından sergileyecek aktörlerin' olduğu bir ağ içinde çok daha verimli olacağının da altı çizilmektedir.

Bu bakış açısıyla kaleme alınan çalışmalar, aynı alanda (benzer ağlar içinde) çeviri yapmak isteyen genç çevirmenler için zorlukları, seçimleri ve kısıtları anlattığı ve bunların karşılaştırmalı ve bütünsel olarak değerlendirildiği için gerek çeviri eğitimi gerekse çeviri edimi açısından faydalı olabilir. Bu anlamda makalemizin özellikle alanda çalışmak isteyen veya araştırma yapmak isteyen genç meslektaşlara yararlı olacağını umuyoruz. Ayrıca, tek ürün üzerinden yapılan çalışmanın başka benzer örneklerle desteklenmesinin alana katkı sağlayacağı inancındayız.

Kaynakça

- Alsaç, Ü. (1994). *Türkiye'de karikatür, çizgi roman ve çizgi film*. İstanbul: İletişim.
- Barberi, D. (1991). *I Lingua del Fumetto*. Milano: Bompiani.
- Bar-Tal, D. (2017) Self-Censorship as a Socio-Political-Psychological Phenomenon: Conception and Research. *Political Psychology* 38/S1, 37-65.
- Billiani, F. (ed.) (2007). *Modes of censorship- national contexts and diverse media*. London: Routledge
- Cantek, L. (ed.) (2002a). *Çizgili hayat kılavuzu, kahramanlar, dergiler ve türler*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Cantek, L. (2002b) Türkiye'de Çizgi Romanın Umumi Manzarası. L. Cantek (ed.) içinde (s.15-27). *Çizgili hayat kılavuzu, kahramanlar, dergiler ve türler*. İstanbul: İletişim
- Chiaro, D. (ed.) (2010) *Translation, humour and literature*. London: Continuum.
- Eisner, W. (2001 [1985]). *Comics as sequential art*. Florida: Poorhouse Press.
- Ford, L.T.A (1990). 4,500,000,000 Years in 350 pages. *The Harvard Crimson*.
<https://www.thecrimson.com/article/1990/12/13/4500000000-years-in-350-pages-pbcbritics/>
- Gottlieb, H. (1998). Subtitling. M. Baker (ed.) içinde. *The Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. (s. 244-248). London ve New York: Routledge.
- Haffie, T. (1992). The cartoon history of the universe, vols. 1-7: from the big bang to Alexander the Great. *BioScience* 42/9. Oxford: Oxford University Press.
- Hatim, B. ve Mason, I. (1990) *Discourse and the translator*. London ve New York: Longman.

- Jüngst, H. (2008). Translating educational comics. F. Zanettin (ed.) içinde. *Comics in Translation* (s.172-199). UK: St. Jerome Publishing..
- Kaindl, K. (1999). Thump, whizz, boom: a framework for the study of comics under translation. *Target* 11/2, 263-288.
- Kireççi, Ü. (2018) *Çizgi Romanda Çeviri*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Çeviribilim Anabilim yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Gonick, K. (1990). *The Cartoon History of the Universe Volumes 1-7 From The Big Bang to Alexander The Great*. New York: Broadway Books
- Latour, B. (2005). *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford UP.
- Lefevere, A. (1992). *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame*. London and New York: Routledge.
- Mey, K. A-L. (1998) Comics. J. Mey (ed) içinde. *Concise Encyclopedia of Pragmatics*. (s. 136-140). Amsterdam: Elsevier.
- Okyayuz, A.Ş. (2017) From translation to originals ... is it just a short step? *New Writing*, 14/3, 348-368.
- Restino, F. (2006). *Storia del Fumetto*. Milano: UTET.
- Scatasta, G. (2002). La Traduzione dei Fumetto. R. Zachhi, M Morini (ed) içinde. *Manuale di Traduzione dall'Inglese* (s. 102-112). Milano: Bruno Mandadori.
- Toury, G. (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins
- Upton, Matt and Hall, C. Michael (2013) Comic Book Guy in the Classroom: The Educational Power and Potential of Graphic Storytelling in Library Instruction, *Kansas Library Association College and University Libraries Section Proceedings* 3/1, 28-38.
- Uslu Üstten, A. ve Pilav, S. (2016) Temel seviyede yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde çizgi romanların öğrenme düzeyine etkisi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 4/4, 599-606.
- Vandaele, J.(ed.) (2002). *Special Issue The Translator Studies in Intercultural Communication. Translating Humour*. UK: St. Jerome Publishing.
- Yağcı, F., Gürbüz, D ve Sezgin, E. (2021). Ergenlik dönemi çocukların cinsel eğitime yönelik tutumları ile ebeveynlerinin toplumsal cinsiyet algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23/4, 1211-1225
- Yaman, B. (2021). Çizgi roman geleneğinin yaşatılması kapsamında halk edebiyatı anlatılarının çizgi romana dönüşümü ve çevirileri yoluyla kültür aktarımı . *Dünya Dilleri, Edebiyatları ve Çeviri Çalışmaları Dergisi* 2/1, 57-75.
- Yavuz, S. (2012). Türkiye'de genç bireyler ve ebeveynleri arasında yaşanan sorunların aile yapısı araştırması sonuçlarına göre değerlendirilmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 12 /7 , 9-28.
- Yıldız Erol, A. (2020). Göstergelerarası çeviride yenidenyazma ve yenidenyaratma kavramları. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Uluslararası Filoloji ve Çeviribilim Dergisi* , 2/2 , 225-231 .
- Zabalbeascoa, P. (2005). Humor and translation - an interdisciplinary. *Humor-international Journal of Humor Research*, 18, 185-207.
- Zanettin, F. (2008). Comics in translation: an overview. F. Zanettin (Ed.) içinde (s. 1-32). *Comics in Translation*. UK: St Jerome Publishing.